

УДК 342.565.2(477)

Шаптала Н. К.,
кандидат юридичних наук,
Суддя Конституційного Суду
України

ДОКАЗУВАННЯ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ В СПРАВАХ З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ

Стаття присвячена актуальним, однак малодослідженим питанням, пов'язаним із формуванням доказової бази рішень Конституційного Суду України в справах з питань захисту права на свободу та особисту недоторканність.

Особливу увагу автор приділяє визначенню філософсько-правового змісту поняття та методології доказування у конституційному судовому процесі, яким властива наявність сукупності певних методів пізнання, тобто науково обумовлених та практично апробованих раціональних способів або системи способів отримання необхідного обсягу знань для прийняття об'єктивного та обґрунтованого рішення.

Ключові слова: *верховенство права, доказ, доказування, недоторканність, пізнання, свобода, юридична логіка.*

Статья посвящена актуальным, однако малоисследованным вопросам, связанным с формированием доказательной базы решений Конституционного Суда Украины по делам о защите права на свободу и личную неприкосновенность.

Особое внимание автор уделяет определению философско-правового содержания понятия и методологии доказывания в конституционном процессе, которым присуще наличие совокупности определенных методов познания, то есть научно обусловленных и практически апробированных рациональных способов или системы способов получения необходимого объема знаний для принятия объективного и обоснованного решения.

Ключевые слова: *верховенство права, доказательство, доказывание, неприкосновенность, познания, свобода, юридическая логика.*

Постановка проблеми. Свобода й особиста недоторканність є одними із фундаментальних прав людини і громадянина, які гарантуються Конституцією України. Для їх захисту та дотримання згідно з Основним Законом демократичної, право-

вої та соціальної Української держави утворено загальнодержавних механізм, важливим елементом якого є Конституційний Суд України (далі – КСУ, Суд).

Відповідно до Конституції України КСУ не належить до вітчиз-

няної системи правосуддя, що, на наш погляд, правильно відображає його статус як органу конституційного контролю. Йдеться про те, що, на відміну від судів загальної юрисдикції, КСУ вирішує питання віднесені до його компетенції, не суто з позитивістських позицій, а враховуючи такі фактори як відповідність об'єкта дослідження загальнолюдським цінностям (аксіологічний вимір), впливу на соціально-політичну ситуацію в державі (онтологічний вимір) та застосовуючи філософські методи пізнання (гносеологічний вимір).

Таким чином, хоча конституційний судовий процес не можна повною мірою вважати науково-дослідницькою діяльністю, проте окремі елементи такої діяльності у ньому мають місце та нерідко вагомо впливають на результати конституційного провадження. Йдеться, зокрема, про особливу методологію формування його доказової бази, якій властива наявність сукупності певних методів пізнання, тобто науково обумовлених та практично апробованих раціональних способів або системи способів отримання необхідного обсягу знань для прийняття об'єктивного та обґрунтованого рішення.

Водночас, не зважаючи на важливість названої стадії конституційного судового процесу, питання пов'язані з доказуванням у ньому, все ще лишаються недостатньо законодавчо врегульованими та малодослідженими у наукових колах.

Теоретичною основою статті є праці вітчизняних та іноземних науковців галузі конституційного судочинства, акти міжнародного та вітчизняного права, висновки і рішення КСУ.

Метою і завданням публікації є:

- вивчення філософсько-правових вимірів доказування у конституційному судовому процесі, зокрема в справах з питань захисту права на свободу та особисту недоторканність;

- окреслення шляхів та засобів подолання проблем наукового обґрунтування та законодавчого врегулювання діяльності Конституційного Суду України, пов'язаних із доказуванням у конституційному судовому процесі.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнано, що сутність поняття доказування у сучасному судовому процесі, у тому числі конституційному, визначається, насамперед, філософськими доктринами, які складають систему найбільш загальних та глибоких за змістом ідей про зародження, становлення та науково визначене функціональне призначення конституційного права як галузі науки права, так і конституціоналізму в цілому.

Доказування у конституційному судовому процесі, як слушно зазначає академік НАПрН України М. Костицький, підпорядковане «загальним гносеологічним закономірностям». При цьому пізнання в процесі доказування розуміється як творча діяльність суддів КСУ та учасників процесу, яка орієнтована на отримання достовірних знань про право. Пізнання тут є сутнісною характеристикою буття, культури, зокрема правової, і має функціональне спрямування – віднайти право – та забезпечується використанням наукових засобів і методів. Інакше кажучи, пізнання в процесі доказування у конституційному судовому процесі є

по суті науковим і навіть частково філософським» [1, с. 160].

Тобто, вирішальне значення серед доказів у цьому процесі, мають докази, отримані за допомогою судової логіки, тобто спеціальної складової юридичної логіки, предметом якої, в свою чергу, є судове обґрунтування (судове доказування), та судової аналітики – інтелектуальної, логіко-аналітичної діяльності, спрямованої на вирішення практичних завдань.

Водночас, вихідною філософсько-правовою доктриною конституціоналізму, як засадничого підґрунтя конституційної юрисдикції, є забезпечення свободи та особистої недоторканності людини, гарантування її прав та законних інтересів, введення державної влади у конституційно визначені межі її функціонування.

У цьому контексті слід зазначити, що право на свободу та особисту недоторканність є одним з головних природних прав людини, яке було започатковано з моменту її становлення як складової одиниці соціуму. Класична філософська формула Бенедикта Спінози «свобода є усвідомлена необхідність» відображає сутність цієї філософсько-правової категорій та соціально-політичного феномену, що полягає у безперервній боротьбі та єдності протиріч між індивідуалізмом і солідарністю, між бажанням та законом, між індивідуумом і соціумом.

Людина, як соціальна істота не може існувати окремо від суспільства. Згадаємо, хоч би героя роману Д. Дефо Робінзона Крузо, який мав досить пристойні умови життя на безлюдному острові, однак усіма силами намагався повернутися до суспільства, яке водночас нещадно критикував.

Нині, пройшовши тернистий еволюційний шлях, людство нарешті почало розуміти, що саме свобода є найвищою соціальною цінністю, саме це право є вищою ідеєю, основою демократичних цінностей, в тому числі і права на особисту недоторканність. Це розуміння знайшло своє втілення у таких загальнозвизнаних актах міжнародного права як: Загальна декларація прав людини 1948 року (далі – Декларація) [2]; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (далі – Пакт) [3]; Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) [4] та багатьох інших.

Україна, яка за Конституцією є демократичною, правовою та соціальною державою, закріпила право кожної людини на свободу та особисту недоторканність у статті 29 Основного Закону. Сутність цього конституційного права полягає у тому, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Водночас Конституція передбачає, що у разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його припинити, уповноважені на те, законом, органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом.

Офіційне тлумачення цієї конституційної норми надав КСУ у Рішенні від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, у якому, зокрема, зазначив, що положення статті 29 Конституції України визначають затримання, арешт і тримання під вартою як

примусові заходи, що обмежують право на свободу та на особисту недоторканність особи і можуть застосовуватися тільки на підставах та в порядку, встановлених законом, що передбачає обов'язок органів державної влади та їх посадових осіб забезпечувати дотримання норм як матеріального, так і процесуального права при затриманні особи. Наведене означає, що затриманий має право на перевірку компетентним судом не лише додержання органами державної влади та їх посадовими особами норм процесуального права, на підставі яких проводилося затримання, а й обґрунтованості підозри, яка стала підставою для затримання, законності мети, з якою воно застосовувалося та чи було необхідним і виправданим за конкретних обставин. Таке затримання у будь-якому випадку, – наголосив Суд, – не може бути визнане обґрунтованим, якщо діяння, які інкримінуються затриманому, на час їх вчинення не могли розцінюватися або не визнавалися законом як правопорушення.

Приймаючи таке рішення КСУ у якості доказів своєї юридичної позиції визнав:

перш за все, логічно-аналітичні висновки з інтелектуальної діяльності щодо дослідження доктринальних конституційних позицій з дотичних питань, викладених у положеннях ст.ст. 3, 8, 29 Конституції України;

по-друге, розуміння сутності та змісту права на свободу та особисту недоторканність, яке сформульовано в положеннях загальноновизнаних актів міжнародного права, зокрема:

- у статтях 3 та 9 Декларації, згідно з якими кожна людина має право на життя, свободу та особисту недоторканність; ніхто не може бути

підданий безпідставному арешту, затриманню або видворенню;

- у пункті 1 статті 9 Пакту, в якому зазначено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність; ніхто не може бути підданий свавільному арешту чи триманню під вартою; ніхто не може бути позбавлений волі інакше як на підставах і відповідно до процедури, які встановлені законом;

- у пункті 1 статті 5 Конвенції, який проголошує, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність; нікого не може бути позбавлено свободи, крім випадків та відповідно до процедури, яка встановлена законом;

по-третє, правове обґрунтування юридичних позицій Європейського суду з прав людини, сформульованих у рішеннях від 23 жовтня 2008 року у справі «Солдатенко проти України»; від 6 листопада 2008 року у справі «Єлоєв проти України»; від 19 лютого 2009 року [5] та інших, яким КСУ приділив увагу.

У іншому Рішенні від 12 квітня 2012 року №9/2012 КСУ дійшов висновку, що особиста участь засудженого, який відбуває кримінальне покарання в установах виконання покарань, як сторони судового процесу створює передумови для повного, всебічного, об'єктивного та неупередженого розгляду справи. Така участь засудженого як сторони у розгляді справи в судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій повинна забезпечуватися відповідним процесуальним законом. Рішення про порядок участі засудженого як сторони у розгляді справи зобов'язаний приймати суд у порядку та на умовах, визначених відповідним процесуальним законом.

Таке рішення КСУ базується на дослідженні у якості доказів:

- по-перше, доктринальних позицій положень частини третьої статті 63 Основного Закону України, згідно з якими засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду;

- по-друге, положень частини третьої статті 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якою визначено, що кожен має право на участь у розгляді своєї справи у передбаченому процесуальним законом порядку в суді будь-якої інстанції;

- по третє, положень міжнародних правових актів з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема, Декларації (статті 1, 2, 7), Пакту (статті 14, 26), Конвенції (стаття 14), Протоколу № 12 до Конвенції (стаття 1), зміст яких полягає у тому, що рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства [6].

У червні 2016 року КСУ була розглянута справа за поданням Уповноваженого з прав людини де Суд визнав неконституційними окремі положення Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року № 1489-III, а саме в частині положень щодо госпіталізації особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною, без її згоди, до психіатричного закладу на прохання або за згодою її опікуна за рішенням лікаря-психіатра без судового контролю.

Доказами неконституційності цих положень зазначеного Закону Суд визнав:

1. Результати логіко-аналітичного дослідження сутності і змісту конституційних приписів, згідно з якими: усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними; конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані; кожен має право на повагу до його гідності; кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність; права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (стаття 21, частина друга статті 22, частина перша статті 28, частина перша статті 29, частини перша, друга статті 55), а також дослідження та системний аналіз доктринальних позицій з дотичних питань;

2. Зміст положень Цивільного кодексу України, якими визначено, що фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; фізична особа визнається недієздатною з моменту набрання законної сили рішенням суду про це; над недієздатною фізичною особою встановлюється опіка; недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-якого правочину; правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах вчиняє її опікун; відповідальність за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, несе її опікун (частина перша

статті 39, частина 1 статті 40, стаття 41);

3. Застереження, яке міститься у статті 5 Конвенції, зміст якого полягає у тому, що затримання психічнохворої особи передбачає перевірку законності такого затримання у судовому порядку;

4. Положення Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Принципи захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» від 18 лютого 1992 року № 46/119, якими визначено, що примусова госпіталізація чи затримання пацієнтів спочатку має відбуватися на короткий строк, встановлений національним законодавством, для обстеження і попереднього лікування до розгляду такої госпіталізації чи затримання контрольним органом, яким має бути суд чи інший незалежний та безсторонній орган (принципи 16, 17);

5. Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи у з психіатрії та прав людини від 1 січня 1994 року № 1235 передбачила, що рішення про примусову госпіталізацію особи до психіатричного закладу має ухвалюватися суддею з встановленням часових меж такої госпіталізації (пункт 7);

6. Правове обґрунтування юридичної позиції Європейського суду з прав людини, викладеної у рішенні у справі «Вінтерверп проти Нідерландів» від 24 жовтня 1979 року, згідно з якою: «за винятком випадків крайньої необхідності, людина не має позбавлятися свободи до тих пір, поки не буде переконливо доведено, що вона дійсно є «психічнохворою». Сама сутність того, в чому слід переконатися компетентні державні органи

– наявність психічного розладу, - вимагає об'єктивної медичної експертизи; психічний розлад має бути такого характеру або ступеня, які виправдовували б обов'язкове позбавлення свободи; обґрунтованість позбавлення свободи залежить від стійкості такого розладу»[7].

Таким чином, особливості доказування у вітчизняному конституційному судовому процесі, у тому числі у справах з питань захисту права свободи та особисту недоторканність, полягають у тому, що це дослідження не тільки змісту, тобто так званої «букви» закону, а й конституційних доктрин, які покладено у його основу («духу закону»). Це складає сутність інтелектуальної, логічно-розумової діяльності суддів щодо дослідження доказів шляхом використання методологічних прийомів пізнання істини (логіка, аналіз, синтез, дедукція, юридична герметика, системний підхід тощо).

Тобто, незважаючи на те, що КСУ утворено за європейською («кельзенівською») моделлю, світоглядний зміст вітчизняного конституційного судового контролю не є зорієнтованим виключно на концепцію догматичного, позитивістського розуміння права автори якої І. Бентам, Дж. Остін, Г. Кельзен заперечували взаємозв'язок права, моралі та справедливості, стверджуючи про домінуючу роль держави у законотворенні, розглядали особистість лише як істоту, здатну розуміти накази та необхідність їх примусового виконання. З цією доктриною важко погодитися, але певний її вплив має місце і в діяльності КСУ

Характерним прикладом такого впливу ідеологічної спрямованості на вітчизняну конституційну док-

трину є Рішення від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, у якому Суд визнав неконституційним, положення частини першої статті 69 Кримінального кодексу України в частині, яка унеможливила призначення особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Мотивуючи це рішення Суд, зокрема, наголосив, на тому, що виходячи з принципу верховенства права, закони, за своїм змістом, мають «бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України»

В якості доказів Суд використав:

- ідеологічну спрямованість вітчизняної конституційної доктрини, яка полягає у визнанні людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю (стаття 3), а також встановлює, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (стаття 21) та захищаються судом (стаття 55);

- доктринальні позиції актів міжнародного права, зокрема, щодо обов'язковості додержання принципу справедливості при застосуванні кримінального покарання (стаття 10

Декларації, статтю 14 Пакту, статтю 6 Конвенції);

- резолюції Генеральної Асамблеї ООН 45/110 від 14 грудня 1990 року (Токійські правила), яка визначає, що до всіх осіб, щодо яких здійснюється судове переслідування, поряд з іншими обставинами мають бути враховані, зокрема, характер і ступінь тяжкості правопорушення, дані про особу правопорушника, а також інтереси захисту суспільства (пункт 2.3).

Висновки. Забезпечення свободи та особистої недоторканності людини, гарантування її прав та законних інтересів, введення державної влади у конституційно визначені межі її функціонування є вихідною філософсько-правовою доктриною конституціоналізму, як засадничого підґрунтя вітчизняної конституційної юрисдикції.

Доказування у конституційному судовому процесі, у тому числі у справах з питань захисту права на свободу і особисту недоторканність, підпорядковане загальним гносеологічним закономірностям та, в першу чергу, є розумовою інтелектуально-аналітичною діяльністю суддів щодо пізнання та оцінки доктринальних позицій, Конституції, законів, актів міжнародного права тощо.

Незважаючи на те, що КСУ утворено за європейською («кельзівською») моделлю, світоглядний зміст вітчизняного конституційного судового процесу не є зорієнтованим виключно на концепцію догматичного, позитивістського розуміння права.

Вирішальне значення серед доказів у цьому процесі, мають докази, отримані за допомогою судової логіки, тобто спеціальної складової юри-

дичної логіки, предметом якої, в свою чергу, є судове обґрунтування (судове доказування), та судової аналітики – інтелектуальної, логіко-аналітичної діяльності, спрямованої на вирішення практичних завдань.

Список використаних джерел

1. Костицький М. Доказування в конституційному судовому процесі. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 158–163.
2. Загальна декларація прав людини 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93, С. 89. Стаття 3103.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 06. 10. 2018).
4. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. № 32 від 23.08.2006. С. 270.
5. Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію». *Вісник Конституційного суду України*. 2010. № 5. С. 11.
6. Рішення Конституційного Суду України від 12.04.2012 № 9-рп/2012 у справі про рівність сторін судового процесу. *Вісник Конституційного суду України*. 2012. № 3. С. 41.
7. Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 № 2-рп/2016 року у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу. *Вісник Конституційного суду України*. 2016. № 6. С. 60.
8. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання. *Офіційний вісник України*. 26.11.2004. № 45, Ст. 2975. С. 41.

N. Shaptala,
PhD in Law,
Judge of the Constitutional Court of Ukraine

PROOF IN THE CONSTITUTIONAL COURT PROCEEDINGS IN THE CASE OF PROTECTING THE RIGHT TO FREEDOM AND PERSONAL INVIOABILITY

The article is devoted to actual, but little-studied issues related to the formation of evidence base of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine in matters concerning the protection of the right to liberty and personal integrity.

The author pays special attention to the definition of the philosophical and legal content of the concept and methodology of evidence in the constitutional court process, which is characterized by the existence of a set of certain methods of

knowledge, that is, scientifically determined and practically tested rational methods or systems of methods for obtaining the required amount of knowledge for making an objective and reasonable solution.

According to the results of the study, the author made the following conclusions:

Ensuring the freedom and personal integrity of a person, guaranteeing his rights and legitimate interests, the introduction of state power in the constitutionally defined boundaries of its functioning is the original philosophical and legal doctrine of constitutionalism as the underlying basis of domestic constitutional jurisdiction.

Proof in the constitutional court proceeding, including in cases concerning the protection of the right to liberty and personal integrity, is subject to general epistemological laws and, above all, is the intellectual and analytical activity of judges regarding the knowledge and assessment of doctrinal positions, the Constitution, laws, acts international law, etc.

Despite the fact that the KSU was formed according to the European («Kelzen's») model, the ideological content of the domestic constitutional court process is not oriented exclusively on the concept of dogmatic, positivist understanding of law.

The philosophical and legal content of Proof and evidence in the domestic constitutional court proceeding in matters concerning the protection of the right to liberty and personal integrity is determined by the doctrines of the ideology of modern constitutional law, which is the system of the most general and deep in the content of the postulates on the origin, formation and functional purpose of the constitutional judicial proceedings as a branch of constitutional law and constitutionalism in general.

The decisive factor among the evidence in this process is the evidence obtained through judicial logic, that is, the special component of legal logic, the subject of which, in turn, is the judicial substantiation (judicial proof), and the forensic analyst – intellectual, logical and thoughtful activity, aimed at solving practical problems.

Key words: *rule of law, proof, proofing, inviolability, knowledge, freedom, legal logic.*

Надійшла до редакції 08.10.2018